

Sarah Clegg

FEMEIA-DEMON

4.000 de ani de mituri,
seducție și mister

Traducere:
Alice Falcan

NICULESCU

CUPRINS

Cronologie	11
Introducere	21
1. Leagănul civilizației	29
2. Duhuri virgine și mame ratate.....	58
3. Femeile în vârstă și credule.....	88
4. Majoritatea femeilor sunt vrăjitoare.....	114
5. Cealaltă femeie.....	142
6. Cântecul sirenei	169
7. Mama nobililor din familia de Lusignan	199
8. Monstrul exterior.....	221
9. Lilith reinventată.....	250
Epilog: Supraviețuirea.....	277
Anexă.....	285
Mulțumiri.....	287
Bibliografie selectivă	288
Note.....	295
Credite foto.....	304

INTRODUCERE

Poemul lui John Keats, *Lamia*, din 1819, a cărui acțiune se desfășoară în Grecia antică, prezintă povestea unei frumoase femei-șarpe – Lamia, cea care dă și titlul poemului. Ea se îndrăgostește de Lycius, un chipeș conducător de care de luptă. Vrând să-l seducă, Lamia își ascunde natura ei șerpească, ispitindu-l prin „metode feminine” și făcând să apară ca prin farmec bogății incredibile, pentru ca cei doi să poată trăi împreună în lux. Îndrăgostit fiind de Lamia, Lycius se hotărăște să se căsătorească cu ea. Dar sfătuitorul său, Apollonios, apare la nunta lor și o demască pe aleasă lui Lycius ca fiind un șarpe. Dată în vileag, aceasta dispare scoțând un țipăt și lăsându-l pe cel care trebuia să-i devină soț să moară de dorul ei. *Lamia* este un poem scurt și neobișnuit, a cărui apreciere depinde de apetența cititorului pentru ambiguitate: deși Lamia e înșelătoare și cu adevărat un monstru, iar relația dintre ea și Lycius este descrisă ca fiind un „dulce păcat”, poetul pare să-și arate simpatia față de acești îndrăgostiți; în același timp, cititorul este lăsat să simtă că Apollonios nu ar fi trebuit să se amestece în relația dintre cei doi și că Lamia și Lycius ar fi putut trăi fericiți, deși în păcat, dacă ar fi fost lăsați în pace.*

* Când a scris poemul *Lamia*, John Keats trăia o poveste de dragoste cu Fanny Brawne. Mama acestei femei se opunea vehement relației dintre cei doi, având în vedere situația financiară și medicală a poetului. Probabil că de aceea Keats îi simpatiza mai mult pe îndrăgostiți și le agreea mai puțin pe acele figuri parentale ce ieșeau în evidență, opunându-se căsătoriilor (oricât de raționale erau motivele lor). (*n. a.*)

John Keats nu a inventat-o pe Lamia, dar nici povestea ei. Le-a preluat din mitologia greacă. Legenda șerpoaicei Lamia, ce își ascunde anatomia serpentiformă pentru a seduce un tânăr conducător de care, ajungând în cele din urmă, la propria-i nuntă, să fie demascată de Apollonios, este atestată prima oară în jurul anului 100 d.H., în *Viața lui Apollonios (din Tyana)*, de Filostrat. Totuși, din această variantă timpurie lipsește în totalitate ambiguitatea prezentă în poemul lui Keats. Lamia nu intenționează să ducă o viață fericită alături de tânărul ce conduce care de război, recunoscând că are de gând să-l devoreze în noaptea nunții și mărturisind că obișnuiește să-i ademenească pe tinerii frumoși deoarece sângele lor are un gust proaspăt.

Căsătoria nu era singura metodă prin care antica Lamia își prindea în mreje prada. O altă poveste o descrie stând pe malul mării, etalându-și sâni dezgoliți și coada de șarpe și ademenindu-i cu farmecele ei pe marinarii naufragiați, înainte de a-i mânca de vii. Lamia era atât de mult asociată cu ideea de seducție, încât în Grecia antică exista chiar și o curtezană ce purta acest nume. Ea reprezenta o amenințare la adresa tinerilor arătoși, dar și cauza pierderi de sarcină sau omora pruncii și pe mamele lor. În majoritatea versiunilor poveștii, Lamia se purta astfel deoarece fusese o muritoare iubită de Zeus, care a fost obligată de invidioasa Hera să-și mănânce propriii copii. Transformată într-un monstru din cauza durerii și a sentimentelor de vinovăție, Lamia a început să omoare mame și copii dintr-un sentiment incontrollabil de gelozie, deoarece aceste femei aveau ceea ce ea pierduse deja.

Deși astăzi Lamia este aproape complet uitată, legendele care o au în centrul lor sunt pline de reverberații ale unor mituri mai cunoscute. Seducătoarea cu coada solzoasă și pieptul dezgolit, care ademenește marinarii spre pieire, seamănă în mod vădit cu ondinele. Acest monstru-femeie ce obișnuiește să ucidă copii și mame amintește de demonul Lilith din tradiția iudaică,

care a fost prima soție a lui Adam. După ce îi este refuzată egalitatea cu bărbatul ei și fuge din Eden, Lilith își petrece timpul de cealaltă parte a zidului grădinii atacând copii și femei gravide și seducând bărbați. Lilith a fost asociată, de asemenea, cu șerpilor – ajungând chiar să fie reprezentată drept șarpele din Eden. În arta medievală apare ca un monstru hibrid, cu o coadă de șarpe în loc de picioare, cu sânii goi și o față frumoasă, ținând în mână mărul Evei – o imagine greu de diferențiat de o altă ondină sau de Lamia.

Lamia amintește și de alți monștri mai puțin cunoscuți. Astfel, ea seamănă mult cu Melusina, o femeie-șarpe foarte frumoasă care reușește să se mărite cu nobili din Europa medievală (aceasta fiind mult mai cunoscută ca logo al companiei Starbucks). Există asemănări și între Lamia și bizantina Gello, strigoii cu coadă colubriformă* al unei fete rămasă virgine până la moarte, ce din gelozie ucide atât mamele tinere, cât și pe pruncii lor. De asemenea, se pot stabili similitudini și cu monstruoasa Abyzou, care omoară mame și copii și care a fost înfrântă de regele Solomon. Lamia aduce puțin și cu o anumită versiune a profetesei Sibila, ce trăia într-un paradis pământesc din munții Italiei și încerca să-și ascundă de iubii ei coada de șarpe.

Asemănările dintre acești sucubi** serpentiformi, ucigași de mame și de copii, nu sunt deloc niște simple coincidențe.

* În formă de șarpe. (*n. red.*)

** *Sucub* – spirit feminin care, potrivit demonologiei creștine, se unește sexual cu un strigoii sau cu un posedat. Sucubul apare în legendele medievale sub forma unei femei frumoase, care seduce bărbații în vise, pentru ca apoi să întrețină relații intime cu ei. Varianta masculină a acestui demon înfricoșător, al cărui rol era să stârnească apetitul sexual al unui bărbat, se numește *incub* (spirit rău despre care se spune că obișnuiește să chinuie în special femeile în timpul somnului). În mitologia populară românească incubului îi corespunde Zburătorul – o ființă fabuloasă, imaginată ca un duh ce tulbură somnul fetelor. (*n. red.*)

Legende despre toate aceste creaturi se întrepătrund, făcând parte din aceeași tradiție, care se întinde pe aproape întreaga durată a istoriei umane. Scopul prezentei cărți este să urmărească o astfel de tradiție, să ne facă să înțelegem cum s-a transmis ea de-a lungul secolelor, cum s-a schimbat și de ce a fost atât de bogată și de răspândită. Pentru a-i descoperi originea, trebuie să mergem înapoi în timp, cu aproape 4.000 de ani.

Imaginea de pe o amuletă mesopotamiană din prima parte a mileniului I î.H. (adică din jurul anului 800 î.H.) arată foarte diferit de orice lamie sau ondină. Pe o bucată de piatră de culoare gri, având o formă dreptunghiulară, este gravat un demon cu cap de leoaică, gheare de pasăre și trunchi de om. Deși capul și picioarele sunt orientate într-o parte, corpul este răsucit, astfel că din față se pot vedea sânii dezgoliți ai creaturii, iar în lateral un porc-sălbatic și un șacal stau sprijiniți pe picioarele din spate, pregătiți să sugă de la pieptul ei. Aceasta este diavolița Lamashtu* – un monstru feminin atestat în textele antice mesopotamiene încă din anii 2000 î.H. Ea îi sufoca pe copii în lichidul amniotic sau chiureta, cu ajutorul degetelor ei înspăimântător de lungi, fetușii din interiorul femeilor.

Putem urmări o linie de descendență directă între acest demon din mileniul al II-lea î.H. și Lamia, Lilith sau ondine, împreună cu mulți alți sucubi care au forma unui șarpe. Pentru a ajunge acolo, trebuie să trecem pe lângă un strămoș cu coadă de șarpe al lui Richard Inimă de Leu, pe lângă un monstru-lup din Grecia antică, devorator de copii, pe lângă un demon

* Nume propriu ortografiat în română și ca Lamastu sau Lamaștu – se traduce prin „cea care șterge”. (*n. red.*)

roman al migrenelor, regina din Saba*, pe lângă o mulțime de vampiri seducători, precum și pe lângă un soi mai degrabă dezolant de stafie virgină pe nume Lilitu. Unele dintre cele mai mari capodopere din literatură și artă au fost inspirate de aceste creaturi: de la poemul lui John Keats până la cele mai bune (și mai proaste) tablouri prerafaelite; de la culegerile de incantații babiloniene timpurii până la bestiare medievale impresionante și seturi de amulete bizantine remarcabile; de la operele lui Hans Christian Andersen și Bram Stoker până la romanele Octaviei Butler.

De-a lungul a 4.000 de ani, demonii descriși în această carte au reprezentat una dintre cele mai lungi și mai răspândite tradiții ale omenirii, făcându-și apariția în Mesopotamia antică, în Grecia și Roma clasice, în iudaism, în creștinism și (într-o oarecare măsură) în islam. Au ajuns pe patru continente, preluând mici elemente din diferite culturi și civilizații, întrețesându-se cu alte legende, în continuă evoluție și schimbare, dar niciodată într-atât de mult încât să le pierdem urma și să nu le putem urmări de-a lungul mileniilor. Aceste tradiții s-au dovedit atât de puternice și de răspândite că la Ierusalim se mai vând și astăzi talismane care protejează împotriva celui mai cunoscut demon, Lilith. Și nu mai devreme de anul 1980 locuitorii unor insule grecești încercau încă să le gonească pe Lamia și pe Gello de lângă mame și copii. Chiar și acolo unde credința incontestabilă în aceste creaturi s-a diminuat în mod considerabil, ele rămân – asemenea sirenelor sau lui Lilith – puncte de referință culturale extrem de importante.

* Stat antic din sud-vestul peninsulei Arabia, situat pe teritoriul actual al Yemenului. Potrivit mitologiei biblice, o regină din Saba s-ar fi căsătorit, în secolul al X-lea î.H., cu Solomon, regele statului Israel. (*n. red.*)

Capitolul 6

CÂNTECUL SIRENEI

In depozitul Galeriei Naționale din Londra se află una dintre cele mai timpurii imagini ale cardinalului și reformatorului Petru Damiani, din secolul al XI-lea. Deși pictura (având un fond auriu) nu este stilizată – capul pateriței* lui Damiani e redat doar printr-o linie neagră și grosă, iar marginea veșmântului bisericesc, de culoare aurie, pare desenată în pripă și inegală –, expresia de pe chipul său ne atrage atenția. Privește aspru de sus, cu ochii micșorați și cu buzele puțin țuguite, și are o înfățișare critică și dominatoare. Pare în același timp dezinteresat și dezgustat de cel care îl privește.

Ar fi o mare coincidență ca Petru Damiani să fi arătat chiar așa. Tabloul face parte dintr-o serie de șase portrete de sfinți,

* *Pateriță* – toiag/cârjă episcopal(ă), împodobit(ă) de obicei în partea de sus cu două capete în formă de șerpi între care se află un glob cu o cruce. (n. red.)

cu toții având aceeași expresie meschină și înmărmurită, și a fost pictat la 300 de ani după moartea lui Damiani. Dar expresia sa disprețuitoare se potrivește bine cu ceea ce știm despre el – o fi fost el un învățător al bisericii, așezat de Dante, în *Infernul* său, în ultimul cerc din Paradis, dar pare complet antipatic ochiului privitorului modern.* Era obsedat de puritate, în special de cea sexuală, și perora împotriva masturbării (solitară sau reciprocă – de obicei intra în multe detalii), a „neburniei” induse de dorința exagerată, precum și contra homosexualității. El a instituit flagelarea ca penitență (în asemenea măsură încât uneori e reprezentat cu un bici în mână) și a propus să fie folosită, împreună cu izolarea și postul, pentru „a stinge dorința”. Iar dacă despre bărbați considera că se luptă eroic cu poftele lor, despre femei scria că sunt niște corupătoare perverse și seducătoare, al căror unic scop este să anihileze castitatea masculină. Din multele sale diatribe** (împotriva femeilor), una ne interesează în mod special: o scrisoare către episcopul Cunibert din Torino prin care îi cerea acestuia să nu le mai îngăduie preoților din subordinea lui să se căsătorească. Scrisoarea îi amenința cu torturi și cu focul iadului pe călugării care ar fi îndrăznit să întrețină relații sexuale, însă dușmănia adevărată nu se abate asupra bărbaților rătăcitori, ci asupra partenerelor acestora, femeile. Petru Damiani le-a descris ca pe niște monștri în carne și oase:

„Veniți și ascultați-mă, voi, stricateljor, prostituatelor... sirenelor, lamiilor... care prin cântecul vostru înșelător puneți la cale naufragii pe marea cea violentă.”¹

* Se spune despre el că ar fi inventat siesta și este grăitor faptul că nici acest lucru nu-i întrece defectele. (n. a.)

** *Diatribă* – critică violentă și răutăcioasă; cuvântare polemică. (n. red.)

Combi-nația de creaturi pe care le citează – mai ales cea alcă-tuită din lamii și sirene – este cheia necesară pentru a înțelege originile celui mai recognoscibil monștru din cartea de față, ființa fabuloasă din mitologie la care s-a gândit Petru Damiani când a scris acest pasaj: ondina.

Deși astăzi este mai degrabă asociată cu imaginea unor prin-țese iridescente, cu paiete strălucitoare, în nuanțe de roz și verde, decât cu predici și păcate, ondina a fost o creație a creștinismului timpuriu, o combinație între Lamia și sirenele din Grecia an-tică (cu niște trăsături preluate de la Gello și Lilith). Disocia-tă complet de Lamia ca monștru ucigaș de mame și copii (și, chiar mai mult, de trecutul ei de sirenă ca femeie-pasăre htoniană* și profetică), ondina din Europa medievală era o seducătoare depravată, care bântuia mănăstirile și catedralele și care întru-chema toate fricile clericilor celibatari în legătură cu femeile și cu actul sexual. Lilith a ajuns să reprezinte în iudaism toate aceste idei, dar și-a păstrat și trăsăturile de ucigașă de mame și copii. Cărturarii evrei nu prea erau interesați de aspectele ce o făceau pe această demoniță să fie atât de importantă pentru femei, dar credința că ea reprezenta monștrul maternității era prea înrădăcinată în iudaism ca să poată fi ignorată. Biserica europeană nu a avut asemenea probleme, iar odată cu preface-rea lor în ondine, acești demoni și-au pierdut complet interesul pentru mame și copii, devenind niște creaturi monștruoase, ob-sedate doar de seducerea bărbaților, înainte de a-i omorî și a-i devora. Sub controlul unor oameni ca Petru Damiani – care fă-cuseră jurămintă de castitate, considerau sexul un act profan și depravat și credeau că flagelarea era soluția pentru impulsurile

* Care se referă la divinitățile subpământene sau provine de la acestea. (n. red.)

sexuale –, demonii au ajuns să reflecte oroarea față de femei ce exista în interiorul bisericii medievale și gradul de ură, aproape patologic, pe care unii clerici îl aveau pentru orice astfel de persoane, reale sau imaginare, ce i-ar fi putut face să-și încalce jurămintele.

Cu coada solzoasă și cu trupul gol (sau, dacă nu complet gol, având doar câteva scoici așezate strategic), ținând într-o mână un pieptăn și în cealaltă o oglindă și cântând ispititor lângă țărnișă, ondina descrisă în diferite manuscrise și întruchipată de sculpturile din bisericile medievale arată la fel ca în orice carte pentru copii din zilele noastre. Era un personaj foarte popular în Evul Mediu, iar această moștenire este vizibilă în special în interiorul clădirilor bisericesti medievale. În catedrala din Exeter, în Marea Britanie, pe un scaun din secolul al XIII-lea, apare ca decorațiune o ondină cu un pește în mâna dreaptă, în timp ce mâna ei stângă este ruptă. În jurul baptisteriului din biserica Sf. Petru din Cambridge sunt înfățișate mai multe ondine dansând, iar pe un brâu din capela Norman, în Catedrala din Durham, Marea Britanie, apare un astfel de personaj – care pare puțin cam osos – înșfăcând un șarpe. În Domul din Modena, în Italia, o altă ondină cu sâniii plați, ca niște clătite, se uită în jos, spre o criptă. Astfel de creaturi mai apar și în Catedrala din Ripon și în cea din Carlisle, în Marea Britanie; apoi o ondină cu coadă dublă, din secolul al XIX-lea, poate fi văzută în Catedrala Saint-Dié, din Franța, și la fel, un disc cu acest personaj, aflat pe podeaua de mozaic din secolul al XII-lea, din Catedrala din Otranto, în Italia. De fapt, în majoritatea bisericilor medievale se poate găsi cel puțin un ornament în formă de ondină, situat sub vreun scaun sau pe una dintre lucrările în piatră. Și pe paginile manuscriselor apar câteodată aceste ființe

fabuloase – ele „înoată” pe marginile foilor, înnodându-și coada printre litere –, fiind menționate și în Biblie, și prin bestiare, și frecvent discutate în scrierile învățaților clerici.

Dar pe cât de ușor de recunoscut și de populară este ondina, pe atât de clar este că în perioada medievală ea a trecut printr-o criză de identitate. Nu avea nici măcar un nume fix. Textele se referă la ea atât ca „ondină”, cât și ca „sirenă”, deseori folosind interșanjabil acești termeni în cadrul aceluiași manuscris. Reprezentările ei sunt și mai confuze. E înfățișată la fel de frecvent în forma cunoscută de noi ca fiind tradițională – cu o coadă solzoasă și cu pieptul dezgolit –, dar și cu trup de pasăre. Sirenele în formă de pasăre sunt mai variate decât acelea care au coadă de pește*, iar în general apar în aceleași locuri, făcându-și cuib pe lângă bisericile și catedralele medievale, sau fiind presărate pe paginile unor manuscrise, de multe ori alături de surorile lor (ce au coadă de pește). Chiar și în manuscrise separate există o dispută dacă ondinele au coadă de pește sau trup de pasăre. Majoritatea textelor ilustrate care descriau ondina ca fiind pe jumătate pasăre o arătau pe această ființă pe pagina următoare având o coadă de pește.

În ciuda semnelor de întrebare legate de înfățișarea și numele ei, comportamentul unei ondine și lecțiile de învățat de la aceasta sunt consecvente în toate sursele medievale. Imaginile cu ea fac aluzie la o latură mai întunecată a sa: multe ondine (fie cu trup de pasăre, fie cu coadă de pește) țin strâns un pește, ceea ce la prima vedere ar părea un accesoriu logic pentru o creatură

* Există o confuzie în mod deosebit în legătură cu partea de corp din care ar trebui să înceapă forma de pasăre, dar și cu cea unde s-ar termina. Ar trebui ca doar jumătatea inferioară a trupului să aibă aspectul unei păsări sau ar fi bine și ca pieptul să fie acoperit de pene? Are brațe sau aripi? (*n. a.*)